

III B/65

**Незалежна Асоціація Дослідників  
Советської Теорії і Практики  
в Національних Проблемах**

---

**ПУБЛІКАЦІЇ З НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ  
БЕРЕЗЕНЬ 1955**

**О. ЮРЧЕНКО**

**Проблема інтернаціонального  
й національного в большевізмі**

---

**Накладом „Українського Видавництва“ в Мюнхені**

III B/65

НЕЗАЛЕЖНА АСОЦІАЦІЯ ДОСЛІДНИКІВ СОВЕТСЬКОЇ  
ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ В НАЦІОНАЛЬНИХ ПРОБЛЕМАХ.

---

Публікації з Наукової конференції  
Березень 1955

О. ЮРЧЕНКО

Проблема інтернаціонального  
й національного в большевізмі



---

Накладом „Українського Видавництва“ в Мюнхені



Проф. Др. О. Юрченко

## ПРОБЛЕМА ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНОГО Й НАЦІОНАЛЬНОГО В БОЛЬШЕВІЗМІ

Моменти інтернаціонального й національного в суспільному житті, як і всі інші категорії, можуть бути виявлені й розглянуті не тільки в своїх зовнішніх проявах, не тільки як свідомо визначувані й відшуквані цілі й об'єкти, але, й це насамперед, як внутрішня суть явищ, байдуже-свідомо відчувана чи не-свідомо творена. Має цілковиту рацію російський мислитель Бердяєв, який твердить, що при розгляді явищ суспільного й духового життя «надають надто виняткове значення свідомим ідеям, які часто заторкують лише поверхню людини»<sup>1</sup>). Тому ми б хотіли мірою можливого, при розгляді цих певних сторін комуністичної догми й, головне, політичної практики большевізму взяти до уваги не так їхню «поверхню», як глибину — внутрішні суспільні й історичні процеси, що цю догму й цю практику зумовили й вилонили, а також ті розвиткові причини й завдання, які ці, зовнішньо виявлювані сторони комунізму мали відповідно відтворювати й забезпечувати.

Одним із перших і найважливіших моментів при висвітленні нашої теми є питання духових та ідеологічних джерел і попередників большевізму, бо природним є, що коріння тих чи тих ідейно-теоретичних настанов і постулатів большевізму треба, насамперед, шукати в тих джерелах.

Аксіоматичним вважається твердження, що комунізм-большевізм є якщо не цілком адекватним виявом т. зв. «наукового соціалізму» Маркса й Енгельса, його практичним здійсненням у пізніших історично часах і географічно інших умовах, то, в усякому разі, ідейним виплодом марксизму, менше чи більше вірним і відповідним його постулатам і історичним спрямуванням. Сам большевізм у своїх офіційних де-



клярація оголошує теоретичні засади згаданих німецьких соціалістів минулого сторіччя, відповідно «розвинуті» і «переглянуті» росіянином В. Ульяновим-Леніном та його спадкоємцем у політичній владі Джугашвілі-Сталіном, своїм ідеологічним кораном, і в межах комуністичної держави єдино допущеним, чи власне, зобов'язуючим світоглядом.

Але чи справді, сучасний російський більшовізм відповідає теоретичним настановам і вимогам німецького марксизму минулого, а чи й цього століття й чи він (більшовізм) є цілком плоть від плоті й кров від крові «наукового соціалізму» авторів «Комуністичного Маніфесту» 1848 року?

Чи справді світоглядова, суспільна, політична й історична система, народжена в конкретних суспільно-розвиткових обставинах Зах. Європи, яка, за твердженням її творців, вийшла цілком з європейських джерел («англійська політична економія», «французький соціалізм» і «німецька філософія»), була аж так близька майбутнім суспільно-теоретичним реорганізаторам Росії, країни незрівняно нижчого рівня політичного, соціального, економічного розвитку або чи могла вона, принаймні, бути ЄДИНИМ ідейним дороговказом для батьків російського «революційного марксизму»?

Насамперед, ми не можемо спускати з ока ту важливу обставину, що самі більшовики визначають, при всій своїй афішованій марксистській ортодоксальності, свою ідеологічну віру не як просто «марксизм», але як «марксизм-ленінізм». Тим самим підкреслюється наявність нового самостійного вкладу, внесеного більшовізмом у розроблення названої світоглядової доктрини. За офіційним твердженням, «ленінізм» (коли це визначення береться окремо) є «марксизм доби імперіалізму й пролетарських революцій», отже, являє собою, за твердженням його творців і теоретиків, розроблення марксистської доктрини в новій, пізнішій історичній ситуації, насталій уже по смерті її фундаторів. З другого боку, коли йдеться про окреслення доктрини в цілому, то стара її назва в очах її російських «ортодоксальних» послідовників і спадкоємців виглядає цілковито невиваженістю. Це, вже само по

собі, спонукує до припущення, що йшлося і йдеться не тільки про дальшу, в часі, проєкцію марксизму, але й про певну, більшу чи меншу, ревізію його більш чи менш принципових і основних засад. І коли ми звернемось до самих теоретиків ленінізму, то знайдемо досить указівок про те, що під виглядом «доповнення», «дальшого розвитку» марксизму тощо сучасний московський комунізм перевів, справді, ґрунтовний перегляд виробленої Марксом і Енгельсом теоретичної побудови, головне, в частині, що розбігалася з настановами, цілями й тактикою їх російських «революційних» пересемників. До моментів у марксизмі, що вони піддалися найбільш виразній і політичній ревізії, належать, напр., питання про можливість соціалістичної революції «в одній країні», Ленінова теорія «диктатури пролетаріату» в формі советської влади, теорія т. зв. «прориву слабшої ланки» світового капіталізму, теорія партії — «авангарду класи», Сталінова «наука» про монопартійну систему, як єдину форму «диктатури пролетаріату», теорія «соціалістичної держави» й т. ін. Не є нашим завданням тут розглядати всі ці менші чи більші зміни й новини, впроваджені більшовицькими теоретиками до засад марксистської догми, уважані до того часу за ортодоксальну й непорушну. Відзначимо лише, що провідники й послідовники «революційного марксизму», за словами свого найбільшого авторитета Леніна, не схильні були трактувати «марксову теорію, як щось замкнене й недогортальне». Для російських марксистів він уважав «самостійне розроблення марксової теорії» за «особливо доконечне». Його спадкоємець Сталін з притиском протиставляв «марксизм догматичний» марксизмові «творчому», підкреслюючи, що сам він стоїть «на ґрунті останнього»<sup>2)</sup>.

Особливе цікавими для нашої теми новинами російського «творчого марксизму-ленінізму», були такі моменти, як окреслений за його життя «геніальним» висновком Сталіна «про авангардну роль Росії» в світовій революції<sup>3)</sup>, визначення як «віджилого» уявлення про те, що «тільки Європа може показати нам шлях», твердження про перенесення центру ваги революційного робітничого руху наприкінці XIX- на початку XX



ст. «на схід», про керівну роль російського пролетаряту тощо.

Всі ці, тільки но поверхово згадані моменти, спонукають до думки, що коріння названих особливостей російського «революційного марксизму» лежить не тільки в розбіжності поглядів у рамках спільної ідеології, але й у різниці джерел німецького «наукового соціалізму» й російського більшевизму.

Ленін і його послідовники завжди зазначали, що, будучи незламними марксистами, вони, разом із тим, ніколи не відмовляються від ідейно-політичної спадщини, залишеної російськими «домарксівськими соціалістами», або «революційними демократами» (Белінський, Чернишевський та інші). У цьому Ленін, власне, вбачав «національну гордість великоросів (москвітів), їхню, мовляв, дотеперішню вкладку до «скарбниці» світової соціалістичної думки. Правда, офіційна партійна історія зазначає, з певною обережністю, світоглядovu «обмеженість» російських соціалістів «домарксового періоду». Але роль їхня вважається остільки великою, що без неї було б неможливо в дальшому закорінення на російському ґрунті «творчого марксизму».

Джерела з-поза офіційної советської історії більшевизму виразно свідчать про те, що роль тих позамарксистських попередників у створенні й розвитку російського комунізму була куди більшою, ніж про це подають офіційні історики, й що саме ті чинники, а не принесені із Заходу концепції Маркса й Енгельса були вирішними у зформуванні доктрини й тактики російського більшевизму. За особистим свідченням фундатора й найбільшого теоретика останнього — Леніна, для формування його світогляду велике, якщо не вирішне значення мав, насамперед, Чернишевський. Останній, за визнанням Леніна, всього його «переорав». Він визнав, що лише завдячуючи Чернишевському сталося його «перше знайомство з філософським матеріалізмом». Чернишевський же показав майбутньому вождеві більшевизму, «яким повинен бути революціонер, які повинні бути його правила, як до своєї мети він повинен йти, якими способами й засобами прагнути її здійснення. Перед цією за-

слугою меркнуть усі його помилки»<sup>4</sup>). Іншими словами, за визнанням Леніна, наступна тактика рос. «революційного марксизму», тобто головна його зброя в боротьбі за владу і в організації тотального панування над народами кол. імперії була вироблена, найперше, під безпосереднім впливом і враженням Чернишевського.

У відомій проклямації «Молода Росія», випущеній підпільним гуртком у травні 1862 р., яка відбивала всю «соціально-політичну програму Чернишевського, за словами учасника того гуртка Міцкевича, було «багато гасел, перетворених жовтневою революцією... тут і пророкування, що Росії перший випадє на долю здійснити велику справу соціалізму... тут і вимога організації громадських фабрик, громадської торгівлі, націоналізації землі, конфіскації церковних багатств, визнання потреби для довершення революції суворо зцентралізованої партії, яка після перевороту в «якнайкоршому часі» закладе основи нового економічного й суспільного побуту за допомогою диктатури, що регулює вибори до національних зборів так, щоби до їх складу не звійшли прибічники старого порядку. Все це ідеї жовтневої революції, бракує тільки одного пролетаряту»<sup>5</sup>). Як показало майбутнє, далеко не всі ідеї й настанови «клясичного» марксизму знайшли своє здійснення чи навіть були намічені до здійснення по жовтневому перевороті 1917 року, натомість, основні засади «Молодої Росії» були цілком переведені в життя лінінсько-сталінською «диктатурою пролетаряту». Ідея цієї останньої постала в голові засновника більшевизму не так під впливом цієї формули Маркса, як під впливом «Молодої Росії». Як свідчить активна учасниця останньої, Ясенева, в розмовах з нею Ленін «часто зупинявся на питанні захоплення влади — одному з пунктів нашої яacobинської програми... Я тепер іще більше, ніж раніше, дохожду висновку, що в нього вже тоді з'являлась думка про диктатуру пролетаряту»<sup>6</sup>). Саме Ленін «доповнив» Маркса твердженням, яке справді ортодоксальний марксист Плеханов уважав за ідеологічну ересь, про те, що робітнича кляса не сама виробляє в ході свого розвитку елементи соціалістичної свідомости, але вона



(свідомість соціалістична) «привноситься» до пролетаріату «ззовні». Програму й тактику російських «якобінців» з «Молодої Росії» Ленін приймав цілком, не розуміючи лише одного, «на який „нарід” вони хотіли опертись». І шукаючи цієї опори, майбутній російський диктатор ухопився за ідею Маркса, що пролетаріат — «могильник» попереднього суспільного ладу», клясу, що не мала б сама бути творцем нової ідеології й нового ладу, але виконавцем ідеї, «привнесених ззовні» соці. інтелігенцією. Це особливе визнання для російських немарксистських попередників большевізму знайшло своє офіційне відтворення в сучасній советській історичній науці й політичній теорії. Сучасний сов. документ з 1947 р. так характеризує ці ідейні передмарксистські течії й напрями в російському громадянстві: «Вищою формою домарксистського соціалізму були теорії великих російських революційних демократів 19 віку — Герцена, Белінського, Чернишевського, Добролюбова... Великі російські утопісти далеко переважали утопічних соціалістів Заходу в своїх революційних спрямуваннях»<sup>7</sup>). Отже, посталий у Німеччині «науковий соціалізм» Маркса й Енгельса, «доповнений» та «збагачений» Леніном у Росії був, власне, підготований не так чинниками західного історичного розвитку, але, передусім, російськими домарксистськими соціалістами. І саме в Росії посталий «ленінізм», що перебрав Марксові висновки й спостереження розвитку капіталістичного світу й засвоїв певні прогнози марксизму, на підготованому російськими «революційними демократами» ґрунті став «справжнім» і довершеним «науковим комунізмом».

Це, так би мовити, моменти свідомого чи напівсвідомого історичного самопов'язування ленінського большевізму з його російськими немарксистськими попередниками. Але ще більше значення для розуміння духової суті російського комунізму мають ті його сторони, що виступають і викристалізуються в ньому без його визнання й подекуди всупереч йому. Російська, отже, глибинно національна природа большевізму, національна в тому розумінні, що вона зродилася у специфічних умовах російського історичного процесу, має своїм джерелом не тільки ідейні процеси й рухи

найближчого, безпосередньо прилеглого в часі історичного періоду. Коріння її лежать у далеко дальших часах, і риси виявлені з особливою виразністю й опуклістю в сучасному, думається нам, кульмінаційному й разом із тим критичному періоді російської історії, були притаманні, в тій чи тій формі, всім добам її, від ростово-суздальських часів починаючи. Дозволимо собі навести тільки декілька коротких характеристик, що їх дали цій стороні російської національної історії й російського національного характеру два чи не найбільше глибокі і вдумливі російські інтелекти нашого часу — Бєдєєв і Федотов.

Перший, в *pendant* поданим вище моментам про безпосередню залежність большевізму від «революц. демократів» середини сторіччя, стверджує, що вже Белінського «можна визнати... за одного з попередників марксистського соціалізму й навіть комунізму»<sup>8</sup>). На потвердження цієї своєї думки наш автор подає риси, що ріднили раннього «просвітителя» першої половини XIX в. з пізнішим «революційним марксистом». «Помилково було б думати, — каже Бєдєєв, — що соціалізм Белінського був сентиментальним. Він був пристрасним... і в ньому звучали зловісні ноти»<sup>9</sup>). Вже Белінському властиве було те, так виразно випнуте, мимо всіх пропагандивних декларацій, недовір'я до народу, тенденція провідництва й панування над масою. «Люди такі дурні, — каже він, — що їх треба силоміць провадити до щастя»<sup>10</sup>). Бєдєєв переконаний, що політичний цинік і терорист Ткачов був «більшим попередником большевізму, як Маркс і Енгельс»<sup>11</sup>). Бєдєєву втрує Федотов, припускаючи, що другий російський «якобінець», «зловісний Нечаєв» був тим, «у кого Ленін, — несвідомо можливо, — вчиться організаційному й тактичному іммералізмові»<sup>12</sup>).

Ґрунт большевізмові був розчинений тими специфічними особливостями рос. історичного розвитку, які виховували в рос. громадянстві й народі, з одного боку, почуття покори перед владою, вбивали в ньому всякі зародки громадянської культури, з другого — плекали в ньому гін провідництва та не виправданий його власною історією й суспільно-історичною культурою месіанізм. Федотов тому вважає, що «нова



советська людина не так виліплена в марксистській школі, як вилізла на світ Божий з московського царства, злегка набувши марксистського блиску («лоску»). Подивіться на покоління Жовтня. Їхні діди жили в кріпацькому праві, їхні батьки вибивали самих себе різками по волосних судах. Самі вони ходили 9. січня до Зимового палацу й перенесли комплекс вроджених монархічних почуттів на нових червоних вождів»<sup>13</sup>). За Бердяєвим, рос. нарід «не мав ані волі політичної, ані волі духу»<sup>14</sup>) й тому «в Росії революція ліберальна, буржуазна, що вимагає правового устрою, була утопією, яка не відповідала російським традиціям і панівним у Росії революційним ідеям»<sup>15</sup>). Останні, в силу цих особливостей рос. політичного й громадського розвитку, «були завжди тоталітарними, теократичними або соціалістичними»<sup>16</sup>). Їх породив той особливий політичний і ідейний клімат російської історії, який «у татарській школі, на московській службі» «створив „особливий тип російської людини — московський тип, історично найціпкіший і **найстанівкіший** із усіх мінливих образів рос. національного обличчя»<sup>17</sup>). Цьому найбільше станівкому рос. нац. типові, за цим же автором, властиве, з одного боку, почуття покори й сервілізму, з другого — почуття національної виключності. «Його країна єдина в світі — православна, єдина в світі — соціалістична, перша в світі. Третій Рим. Він із зневагою дивиться на інший, західний світ, не знає його, не любить і боїться його»<sup>18</sup>). Його патос — не свобода, але російська «вольность», тобто необмеженість у сваволі над іншим. Йому чуже громадянське почуття, але близька імперська свідомість, що «живилась, — як каже цитований автор, — не так інтересами держави — тим менше народу, — як хтивістю влади: патосом нерівності, радістю знищення, насильства над слабим»<sup>19</sup>). Російській національній свідомості чужі «буржуазні чесноти... так високо оцінювані в Західній Європі»<sup>20</sup>) й громадянське почуття, але, за Бердяєвим, «після народу єврейського йому найбільше властива месіянська ідея, вона переходить цілу російську історію аж до комунізму»<sup>21</sup>), а тому в його уявленні «й Москва — третій Рим, і Москва — Третій Інтернаціонал, зв'язані з російською ідеєю»<sup>22</sup>), а «кому-

нізм є російське явище, не зважаючи на марксистську ідеологію»<sup>23</sup>). Марксизм заїмпуновав Ленінові, «характерно російській людині з домішкою татарських рис, саме тим, що його «месіянська ідея, пов'язана з місією пролетаріату, з'єдналась з російською месіянською ідеєю». Тим то розквітлий на рос. ґрунті «ленінізм-сталінізм не є вже клясичний марксизм»<sup>24</sup>).

Проте, речниками більшовізму останній був проголошений за ідейний первозір. З ним вони мали йти у світ, здійснити свої пляни політичної й соціальної перебудови так у самій Росії, як і в цілому світі. Ми позбавлені тут змоги довше зупинитись на причинах цього. Але одну дуже важливу, на наш погляд, ми вже згадували. Це ідея пролетаріату як основної бази й «ударної» сили майбутнього соціально-політичного перевороту, на яку мала б спертись більшовицька елітарна «соціалістична інтелігенція». «Революційні демократи» й «Молода Росія» шукала підпертя в абстрактно уявленому «народі», зокрема в московському селянстві, розпорошеній масі, вчора щойно вийшлій з «крепостного состояния», мало придатній до організованої й навіть неорганізованої, але повсюдної й одночасної дії. В цьому, на думку Леніна, була помилка інтелігентських політичних терористів, що стали на боротьбу з царським самодержавством в ім'я самодержавства «революційної партії». Не так великий, але досить численний, щоби бути «масою», молодий російський пролетаріат був тим якорем порятунку для революційно-терористичної ідеї і плянів російського «якобінства», що його вгледів симбірський дворянин Володимир Ульянов (старший брат якого — Олександр, згинув саме в боротьбі за ідеї «Молодої Росії») в «Комуністичному Маніфесті» німецьких молодогельянців. З другого боку, йти «в науку» до Заходу в чисто власних, сказати б, національних цілях стало з часів Петра I-го своєрідною російською політичною традицією. Захоплення цього, за виразом Бердяєва, «більшевика на троні»<sup>25</sup>) західними зразками й формами політичної організації, поєднане з органічною антипатією до попередніх форм рос. держ. організації й навіть до самого старомосковського побуту, буквально, перекликається з відомим Леніновим вислов-



лованням про російську історичну відсталість, що за неї били Росію «татарські хани, турецькі султани, польські пани». Проте, такою ж великою помилкою було б в цьому зовнішньому «русифобстві» Леніна бачити доказ його інтернаціоналізму, як у «москифобстві» Петра Першого, найбільшого перед большевиками реорганізатора рос. державного життя, байдужість чи навіть ворожість до російської великодержавної ідеї.

Так чи так, але з усіх ідей і світоглядних течій розвиненішого політично й суспільно Заходу Ленін обрав за зразок саме марксизм, а в ньому найважливішими вважав ранні погляди Маркса на насильницький переворот і т. зв. диктатуру пролетаріату. Ця ідеологічна, з притиском голошена, ніби органічна поєднаність большевізму з німецьким «науковим соціалізмом» зобов'язувала перший до певного, подекуди зовнішнього наслідування засад другого. З цих причин, насамперед, не можна обминути питання про міру «національного» чи «інтернаціонального» в самому марксизмі.

Вихованці німецької класичної філософії К. Марке і Ф. Енгельс вважаються першими провісниками ідеї інтернаціоналізму. Це вони 1848 р. закінчили свій перший програмовий документ словами, що стали пізніше сакральною формулою тієї ідеї. Суть її мала полягати не так у впровадженні засад солідарності й союзу народів (цих гасел і ідей ніколи не бракувало на протязі всієї світової історії), як у моментах переваги соціального над національним, класового над загальнонародним. Тези «Комуністичного Маніфесту» мали б, за уявленням їхніх авторів, мобілізувати й організувати всіх прихильників європейського соціального перевороту на одностайну, з єдиного центру керовану акцію. Й така перешкода на шляху до цього, як національно-державні кордони й почуття внутрішньої взаємопов'язаності всередині окремих нац.-спільнот повинні були бути усунені в першу чергу.

Але закликаючи «пролетарів усіх країн» до «об'єднання», автори лондонського «Маніфесту» були далекі від думки усунути національні проблеми не тільки з порядку денного в їхніх найближчих політичних планах, але і взагалі з дальших перспектив суспільної

перебудови світу чи, власне, Європи. Батьки німецького «наукового соціалізму» були рішуче наставлені проти інтернаціоналістичного екстремізму деяких своїх прихильників і послідовників. Ленін правильно відзначає, що «від ігнорування нац. рухів його (Маркса) теорія далека, як небо від землі»<sup>26</sup>).

Енгельс взагалі не уявляє можливості організації політичного й соціального життя поза національними рамами: «Доти, поки відсутня національна незалежність, — каже він, — великий нарід історично не в стані навіть обговорювати якимось серйозно будь-які внутрішні питання»<sup>27</sup>). Твердження Марксового зятя француза Ляфарга про те, що всяка національність і сама нація є лише «застарілі забобони», його німецький тесть незадоволено відкидає, викриваючи в Ляфарговій формулі її далеко не інтернаціоналістичне коріння». Ляфарг, сам того не розуміючи, — писав Маркс, — під запереченням національностей розуміє, здається, їх поглинення зразковою французькою нацією»<sup>28</sup>).

Не можна нехтувати тим фактом, що перша спроба лондонських емігрантів перетворити проголошені в їхньому «Маніфесті» пляни чи, бодай, підготувати ґрунт для них була зроблена фундаторами «наукового соціалізму» в умовах і рамках європейської революції 1848-49 років, і то, передусім, в умовах революції німецької. Маркс і Енгельс стояли на скрайньо лівому крилі німецького революційного табору, висували й боронили найскрайніші її гасла й цілі. А для кого секретом, що ця революція була, насамперед, боротьбою за нім. НАЦІОНАЛЬНІ ідеали, за об'єднання політично подрібненого німецького народу в одному державному цілому? Є загально зраним також і те, що німецькі радикали 1848-49 рр. були не тільки, чи, власне, не так радикалами в питаннях соціальних, як у своїх національних вимогах. Відомо також, що Маркс і Енгельс до кінця днів своїх залишались ворогами Бісмарка не тільки як речника політичного консерватизму, але, передусім, як творця «малонімецької» концепції об'єднання навколо Прусії з виключенням німецької національно-державної спільноти австрійських земель. Це їх різнило чи не більше всього



від Ф. Ляссала. Проблема німецької національної єдності була для них основною в усіх дальших плянах політичних і соціальних перебудов. Для Маркса пролетаріат мав перед собою завдання «організувати єдність нації», мету, здійснення якої, за його переконанням, кволий... німецькій ліберальній буржуазії було не під силу.

Якій же історичній меті при цих поглядах на національну проблему авторів «Ком. Маніфесту» мав служити класовий інтернаціоналізм, проголошений у останньому?

Відштовхуючись від сретичних і небезпечних для нього, як активного оборонця ідей німецької національної революції, думок Ляфарга, Маркс, імовірно, несвідомо, був не чужий думці про забезпечення в дальшій європейській історії провідної ролі для німецької «зразкової» нації. Справді бо, з трьох національних джерел «інтернаціонального» наукового соціалізму» німецькому відводилась, по суті, «синтезуюча» роль, без якої не могла б бути усвідомлена й оформлена ціла концепція європейської соціальної революції. Державно-політичне вконституювання нім. нації було передумовою не тільки для розв'язання німецьких «внутрішніх питань», але для всього майбутнього соціалістичної Європи. Проблема національно-політичної самоорганізації для Енгельса, наприклад, існувала, перш за все, як проблема державного самоствердження й право **великих** (!) Національних утворів»<sup>30</sup>). Енгельс і Маркс гостро вороже поставились до національно-визвольних рухів слов'янських народів, Австрійської імперії 1848 р., окреслюючи ці народи як «контрреволюційні». Останні бо йшли проти інтересів європейської демократії, заступлених у даному разі чинниками німецької нац. революції. Дунайські слов'яни, за Енгельсом, мусіли бути «чекати», поки державно об'єднана і здемократизована політично в наслідок своєї революції німецька нація мала принести їм той новий політичний і суспільний порядок.

Уявлення про майбутній переворот у Маркса і Енгельса виходило з засади, що він має, насамперед, відбутись «тільки одночасно в усіх або в більшості цивілізованих країн»<sup>31</sup>). До останніх фундатори марксиз-

му відносили країни, звідки вони виводили джерела їхньої соціальної теорії, з тим що центральне місце мало належати батьківщині її — Німеччині. Марксизм народився й розвинувся на німецькому історичному ґрунті. Він мав консолідувати німецьке суспільство для виконання ним європейських історичних завдань. Вартим уваги є, що т. зв. класичний марксизм ніде (крім Росії, але про це мова окремо), в тому числі й у країнах його джерел (Англія, Франція), не знайшов такого поширення, як у Німеччині й Австрії (німецькомовній). Фігурою французького соціалізму, напр., більше був Жорес, ніж Ляфарг або Ляонге, а британський лейборизм, за словами Етлі, вийшов «не з Маркса, але з Віблії».

Це дає нам підстави припускати, що «науковий соціалізм» Маркса й Енгельса, посталий і розбудований на нім. ґрунті, був, насамперед, однією з ідеологічних течій німецького суспільного розвитку. Цей висновок, як також і конкретна політична діяльність його провідників, прихильників у німецькому політичному й суспільному процесі дозволяють так само на припущення, що й самий інтернаціоналізм авторів лондонської прокламації був своєрідним виявом німецької великодержавної концепції, пов'язаної з ідеєю німецького провідництва поміж «цивілізованими націями», які, і собі, мали нести провідні функції щодо іншого «нецивілізованого» світу.

Російський більшовізм-ленінізм охоче використав у своїх власних історичних інтересах і цілях ці моменти «класичного марксизму», верінісши місію «цивілізованих (з соціалістичною Німеччиною в центрі) націй» щодо провідництва в майбутньому зреорганізованому світі на Росію, надавши тому плянові ширший, плянетарний розмах.

Проголошуючи себе найбільше ортодоксальною, «революційною» формою марксизму, більшовізм підніс на щит з особливим підкресленням його інтернаціоналістичні постулати й гасла. Під прапором крайнього класового інтернаціоналізму була переведена акція Леніна під час першої світової війни. Так само рос. більшовізм перший почав гостру боротьбу проти т. зв. «соціал-патріотизму», проти «відступництва» більшос-



ти світового соціалістичного руху від «чистоти» Марксової інтернаціоналістичної теорії, виступивши в ролі її **єдиного** й безкомпромісного оборонця. Сталін ще перед тим з притиском підкреслював, що робітники в усьому світі — «насамперед члени єдиної класової родини, члени єдиної армії соціалізму»<sup>31</sup>). Всі й усякі моменти національного й іншого порядку, що стоять на дорозі до здійснення ідеї міжнародної тісної єдності пролетарів, повинні бути усунені. Всякі спроби покласти в основу суспільного життя засаду нації й національності, як основної, органічної людської спільноти, оголошувались проявом протипролетарських «буржуазних» тенденцій і впливів, проти них ведено нещадну війну. «Буржуазний націоналізм і пролетарський інтернаціоналізм, — навчав Ленін, — ось два непримиренно-ворожі гасла, які відповідають двом великим класовим таборам усього капіталістичного світу і є виразом ДВОХ політик (більше того: двох світоглядів)...»<sup>32</sup>)

Проте, й у цей період найбільшого наголошення на інтернаціоналістичних гаслах Ленін відмежовується від крайніх, безкомпромісних інтернаціоналістичних течій у більшевизмі й світовій соціал-демократії (Роза Люксембург, Ерве, Бухарін, Пятаков, Артем та інші), які, подібно, як свого часу Ляфарг, заперечували цілковито для «пролетарського» соціалізму існування національної проблеми, як історичного пережитку». Мотиви заперечення з боку Леніна «національного нігілізму» т. зв. люксембургіанців, правда, були відмінними від таких у Маркса щодо Ляфарга. Там було побоювання, що за космополітичними екстремами французького марксиста криється тенденція перенесення керівної ролі в соціалістичному рухові з Німеччини на Францію. Вождь російського марксизму, чинного й розбудованого на базі величезної просторами й людністю великодержави, не мав підстав побоюватись уляти гегемонії німецьких або польських «люксембургіанців». Скорше, люксембургіанська концепція інтернаціоналізму виглядала на користь російському більшевизмові з його тенденціями тісніше гуртувати якнайширші «маси робітників усіх і всяких національностей на якомога ширшій арені для бо-

ротьби за... соціалізм»<sup>33</sup>). Лідер російського «революційного пролетаріату» побоювався того, що проголошення засад «національного нігілізму» поставить проти його акції відразу національно-визвольної рухи недержавних народів царської Росії. З другого боку, спрямовуючи вістря своєї майбутньої революції не тільки проти старого політичного й соціального порядку в Росії, але й, головне, проти «світового імперіалізму», тобто проти цілої системи державнополітичних стосунків західного світу, Ленін мріяв про використання потужної сили визвольних процесів народів колоній. Для цієї мети **інтернаціоналістичний** ленінський провід більшевизму включає до свого пропагандивного арсеналу таке гасло **національного** максималізму, як право народів на самовизначення «аж до державного відокремлення». Правда, раз-у-раз назване «право» більшевицька теорія прагне всяко обмежити й підпорядкувати її програмовим, інтернаціоналістичним спрямуванням. «Слід пам'ятати, — писав свого часу Сталін, — що крім права народів на самовизначення, є ще право робітничої класи на зміцнення своєї влади», й воно є «вищим правом». В разі колізії перше повинно поступитись перед другим»<sup>34</sup>). Інтернаціоналізм Леніна навіть у час свого найбільшого розквіту був позбавлений космополітичних рис, негування нації й національності як чинників політичного й соціального життя. Він був такою ж мірою «понаціональний», як і німецький «науковий соціалізм» Маркса й французький інтернаціоналізм Ляфарга. В його основі лежала тиха, але глибока переконаність майбутньої провідної ролі своєї «вразкової» нації, на цей раз — російської. Проголошення найекстремніших інтернаціоналістичних, ба й космополітичних гасел і засад не загрожувало аж ніяк національній культурі, політичній незалежності великої державної нації, оскільки ці гасла й засади не походили від чинних сил іншої, більшої й потужнішої нації. Не загрожувало їй державності й самостійності також і в інтересах «диктатури пролетаріату» зроблене обмеження права національного самовизначення. Аджеж такого права потребували народи доти недержавні, тоді як вище право, право пролетаріату на політичну владу,



об'єктивно завжди було гарантією незалежного, більше того, панівного політичного становища великої, імперської нації. Таким чином, інтернаціоналізм російських большевиків, як і в німецьких авторів гасло «Пролетарі всіх країн, єднайтесь!», не міг стати виразом понаднаціональних моментів у житті суспільства, а був і лишився об'єктивно знаряддям великодержавницьких тенденцій у цьому разі для росіян, і завуальованою формою національної асиміляції з боку того великого національного організму менших і малих націй і народностей. Цю внутрішню природу і, здебільшого, приховану мету російського марксизму й большевізму влучно окреслив фундатор українського, немарксовського соціалізму М. Драгоманов, який твердив, що в устах рос. соціалістів відоме гасло лондонського «Маніфесту» мало б правдивіше звучати так: «Пролетарі всіх країн, зросійщуйтеся».

Друга чверть двадцятого сторіччя позначилася гострою кризою ідей, чи, власне, гасел класового інтернаціоналізму в цілому світі. В самому ж Советському Союзі, за визнанням Сталіна, питома вага національних прагнень підсоветських народів виявилась незрівняно потужніша, ніж це могли собі уявляти рос. «інтернаціоналісти» перед листопадом 1917 р. В обставинах цих зрушень, зокрема в зв'язку із прогнанням ставки Москви на світову революцію й висунення через це концепції «побудови соціалізму в одній країні», сама «пролетарсько-інтернаціональна» база комуністичної імперії стає завузькою й недостатньою. В 30-х роках починається перегляд, переоцінка й переусвідомлення дотеперішніх марксо-ленінських інтернаціоналістичних настанов і кличів. Починається різкий поворот у напрямі, сказати б, самодемаскування ідеологічних і практично-політичних засад і цілей большевізму. На зміну ідеї світового пролетаріату приходить ідея «батьківщини». Місце інтернаціональної пролетарської солідарності заступає «советський патріотизм». Саме поняття інтернаціоналізму, офіційно не відкинуте, переусвідомлюється в тому розумінні, що останній, мовляв, не тільки «не виключає, — як каже сучасне советське джерело, — а, навпаки, виходить із справжнього патріотизму — любові до Батьківщини,

гордоців з її славних поступових революційних традицій, зненависти до її гнобителів»<sup>35</sup>). Найбільше доверений у питаннях советського державнознавства автор П. Вишинський напередодні другої світової війни намагався «перекинути місток» між старими інтернаціоналістичними кличами й пізнішими концепціями «патріотизму»: «Батьківщина, тобто саме політичне, культурне й соціальне оточення, є найпотужнішим чинником у класовій боротьбі пролетаріату». Але в дальшому виясненні советським теоретиком поняття «батьківщини» нечисленні натяки на класові коріння й умовність советського патріотизму губляться у визначеннях, спертих на цілковито інші ідеологічні й політичні засади. Згідно з ними, «рідний край, вітчизна, батьківщина — історично приналежна даному народові країна, яку цей народ заселює, розвиваючи свою культуру й відстоюючи свою незалежність і свободу»<sup>36</sup>).

Самі історичні завдання пролетаріату і його класової партії відтепер набули іншого характеру. Замість змагань за інтернаціональну єдність «пролетарів усіх країн», комуністи Європи й Азії, насамперед, мають стати в обороні «національного суверенітету» своїх країн, ніби zagrożеного з боку «американського імперіалізму». В листопаді 1952 р. на ХІХ з'їзді комуністичної партії ССРСР, Сталін, звертаючись до закордонних комуністів і їхніх політичних попутиків, говорив: «Стяг національної незалежності й національного суверенітету викинуто за борт. Немає сумніву, що цей стяг доведеться підняти вам, представникам комуністичних і демократичних партій, і понести його вперед, якщо хочете бути патріотами своєї країни, якщо хочете стати керівною силою нації»<sup>37</sup>).

З особливою яскравістю ці нові форми большевицької політичної ідеології виступають в окресленні т. зв. «безрідного космополітизму». Якщо ще 1937 р. останній розглядався, скорше, як політична утопія, недосяжна поза рамами інтернаціоналізму, то 1953 року він визначається, як «реакційна буржуазна ідеологія, що відкидає національні традиції й національний суверенітет, проповідує байдуже ставлення до батьківщини, до національної культури»<sup>38</sup>). З космополітизмом «партія провадить непримиренну боротьбу», бо він,



зокрема, виявляється «в низькопоклонстві перед роз- тлінною буржуазною культурою, в нігілістичному ставленні до великої російської культури»<sup>39</sup>). Характеристично, що колишнім пануючим верствам російсь- кої імперії закидається не їхні націоналістичні й ім- періалістичні настанови, але, навпаки, «плазування перед Заходом» і «зненависть до російського народу, до його великої демократичної культури, його націо- нальних традицій»<sup>40</sup>). Самий жовтневий переворот 1917 року був розцінений устами найвищого репрезентанта советської держави, голови Президії ВС СРСР К. Во- рошилова, як своєрідна російська національна рево- люція, політична акція, що мала врятувати імперію «від національної катастрофи»<sup>41</sup>).

Але ці національні й патріотичні настанови й гасла большевізму так само, як і його попередні інтерна- ціоналістичні форми, власне, служили тій же історич- ній меті — спочатку збереженню, потім зміцненню російської великодержавности і здійсненню її світо- вих провідницьких аспірацій. Після занепаду атрак- ційної сили інтернаціоналістичних гасел світової ре- волюції в позасоветському світі їх було відкинуто. Большевізм, як державно зорганізована сила новіт- нього російського імперіалізму, став перед світом з відкритим забором, мобілізуючи тепер для своїх ці- лей, передусім, свою основну силу — російський агрес- ивний націоналізм. Патріотичні гасла для неросійсь- ких, головне, сателітних несоветських народів мали бути допоміжним знаряддям, зверненням проти вели- ких держав вільного світу.

Старій клясовій інтернаціоналістичній концепції світового пролетаріату, єдиного й рівного в усіх своїх національних відгалуженнях, прообразу майбутнього єдиного безнаціонального людства прийшла на зміну ідея спільноти «соціалістичних націй» (і тих, що йдуть до соціалізму), декларованих як рівноправні, але разо- м із тим здиференційованих за певною сфєрхісю щодо їх політичних можливостей. Висунуто ніколи раніше ні в західному марксизмі, ні в російському большевізмі відверто не підношувану ідею «провідної нації», яка одна в тій спільноті має історичне право на всебічний політичний і культурний розвиток. Ін-

шим же відведено певні, більш чи менш вузькі рами для їхнього національного буття. Велика провідна нація — нація російська, є творцем найбільших люд- ських цінностей, бо вона перша наслідком не тільки певних історичних, економічних і політичних причин, але й наслідком певних «невід'ємних» особливостей свого національного характеру створила новий «най- поступовіший» політичний і соціяльний лад. Сучасна советська публікація про В. Велінського позитивну рису цього російського діяча минулого сторіччя вба- чає в тому, що він передбачав для російського народу можливість «створити найбільшу культуру, рівної якій ще не бачив світ»<sup>42</sup>). Жаден інший народ, навіть перетворившись на «соціалістичну націю», не може бути визнаний за рівного щодо своїх творчих мож- ливостей з великим російським народом, бож тільки він «перший з-поміж рівних... відіграв вирішну роль у... побудові соціалізму» в советській великодержаві<sup>43</sup>). Він, за словами Велінського, єдиний «з усіх сло- в'янських племен» створив «міцну могутню держа- ву»<sup>44</sup>) й через це має стояти «на чолі освіченого світу» й давати закони світовій «науці й мистецтву та прийма- ти шанобливу данину поваги від усього освіченого людства»<sup>45</sup>). Російський народ створив «найпередові- шу» політичну й суспільну теорію в світі — лєнінізм. Не дивно, що обов'язком інших народів світу є «виз- нання... провідної ролі» СРСР, керованого, і собі, ро- сійською нацією, «провідною силою серед усіх інших советських соціалістичних націй»<sup>46</sup>).

Большевізм, як світоглядова, політична й суспільна теорія й система, має понад піввікову історію. За цей час він перейшов довгий ряд різних етапів свого іде- ологічного, тактичного й організаційного розвитку. Протягом цього свого шляху в різні часи й у різних ситуаціях його вожді й теоретики проголошували різні, часто неоднакові й суперечні попереднім і наступ- ним «істини» й засади, які мінялись у межах від скрайнього інтернаціоналізму й до вульгарного націо- налістичного великодержавництва. Але за весь час свого існування й розвитку як ідеології, політичного руху й державної системи російський большевізм, на- роджений складними й суперечливими процесами ро-



сійського історичного минулого й озброєний запозиченими від західного німецького «наукового соціалізму» ідеологічними засобами, завжди був і залишився понині носієм однієї основної історичної ідеї збереження, розбудування й піднесення очолоної Росією світової потуги. В досягненні цієї вирішної в світовій історії мети мали б знайти, в уявленні речників більшовицької світоглядної релігії, своє здійснення й ідеали світового, інтернаціонального комунізму, насіння якого потрапило на вдячний і сприятливий ґрунт, на глибоко закорінену в російській історичній традиції «уселенську ідею» російського світового провідництва.

## ПРИМІТКИ

1. Н. Бердяев: Русская идея. Париж, 1946, стор. 201.
2. Цитовано за «Историей советского государства и права», Москва.
3. Там же.
4. Н. Валентинов: Встречи с Лениным. Нью-Йорк, 1953, стор. 107-108.
5. Там же, стор. 119.
6. Ясенева: «Последний караул», сборник «О Ленине», кн. II, цитовано за Валентиновым, стор. 117.
7. Большая сов. энциклопедия, т. 52, Москва «Социализм», стор. 177.
8. Н. Бердяев: Русская идея. Париж, 1946, стор. 106.
9. Там же, стор. 106.
10. Цитовано за тим самим джерелом.
11. Там же, стор. 122.
12. Федотов: Трагедия интеллигенции. Новый град, Нью-Йорк, 1952, стор. 41.
13. Там же: Россия и свобода. стор. 167.
14. Бердяев: Русская идея, стор. 51.
15. Там же, стор. 249.
16. Там же, стор. 249.
17. Федотов: Россия и свобода, стор. 150.
18. Там же, стор. 162.
19. Федотов: Судьба империй, Н. Г., стор. 199.
20. Бердяев: Русская идея, стор. 198.
21. Там же, стор. 11.
22. Там же, стор. 218.
23. Там же, стор. 251.
24. Там же, стор. 250.
25. Там же, стор. 18.
26. Ленин: Соч., т. XVII, Москва, стор. 459-460.
27. Маркс и Энгельс, Соч., т. XXVII, стор. 185.
28. Маркс К. и Энгельс Ф. Избранные письма, Москва, 1948, стор. 296.



29. Энгельс: «Какое дело рабочему классу до Польши?» Энгельс: Соч., т. XIII, ч. 1, Москва, стор. 155.
30. Марксизм—Ленинизм, Большая сов. энциклопедия, т. 26, М., 1954, стор. 348.
31. И. В. Сталин: Марксизм и национально-колониальный вопрос. Москва, 1939, стор. 60-61.
32. Ленин: Соч., 4 издание, том 20, Москва, стор. 10.
33. Ленин: Соч., т. VI, Москва, стор. 293.
34. Сталин: Марксизм и национально-колониальный вопрос. Москва, 1938, стор. 126-127.
35. Интернационализм. Большая сов. энциклопедия, т. 18, Москва, 1953, стор. 297.
36. Вышинский: Родина. Б. С. Э., т. 49, 1941, стор. 49.
37. Сталин: Речь на XIX съезде партии, Москва, 1952, стор. 12-13.
38. Космополитизм, Б. С. Э., т. 23, Москва, стор. 113.
39. Интернационализм, Б. С. Э., т. 18, М., 1953, стор. 300.
40. Космополитизм, Б. С. Э., т. 23, М., 1953, стор. 114.
41. Ворошилов.
42. Белинский, Б. С. Э., т. 4, Москва, 1950, стор. 425.
43. А. Панкратова: «Великий русский народ». Москва, 1952, стор. 3.
44. В. Г. Белинский: Собр. соч., том 3, Москва, 1928 г., стор. 654.
45. В. Г. Белинский: Полн. собр. соч., том 12, Москва, 1926, стор. 224.
46. Д. Л. Златопольский: Образование и развитие СССР как союзного государства, Москва, 1954, стор. 3.